

17. ЦДІАК, ф. 1475, оп. 1, спр. 309, 177 арк.
 18. ЦДІАК, ф. 1475, оп. 1, спр. 549, 53 арк.
 19. ЦДІАК, ф. 1475, оп. 1, спр. 666, 268 арк.
 20. ЦДІАК, ф. 1475, оп. 1, спр. 709, 24 арк.
 21. ЦДІАК, ф. 1475, оп. 1, спр. 992, 132 арк.
 22. ЦДІАК, ф. 1475, оп. 1, спр. 2015, 84 арк.

Будзар М.М. Мать и ребенок в помещищем имении Левобережной Украины первой половины XIX в. (за его документами из архива Галаганов)

В статье предпринята попытка реконструировать повседневность матери и ребенка в дворянском имении в Украине в первой половине XIX в. Источниками для достижения цели стали личные бумаги из архива дворянской семьи Галаганов. Это была одна из самых известных семей казацко-старшинского происхождения на территории бывшей Гетманщины – Левобережной Украины. В работе освещены положение дворянской женщины в уединении имения и проблемы рождения и воспитания ребенка. Это роды и кормление ребенка, поиск домашних врачей и воспитателей, организация процесса обучения.

Ключевые слова: помещище имение, Левобережная Украина, Галаганы, его-документы, материнство, детство, повседневность.

Budzar M.M. Mother and child in the manorial estate of Left-bank Ukraine in the first half of the XIX century (based on ego-documents from Halahan's family archives)

The article attempts to reconstruct the mother and child's everyday life in the manorial estates in Ukraine in the first half of the XIX century. Halahan's family papers were the source for this study. The Halahans belonged to the Ukrainian nobility, to the descendants of Cossack officers of the former Hetmanate. They were wealthy landowners and influential public figures. The article shows the position of a noble woman in the privacy of manor and the problems of birth and upbringing of the child. It is childbirth and child feeding, the search for home doctors and educators, the organization of the learning process.

Key words: the manorial estate, Left-bank Ukraine, Halahans, ego-documents, maternity, childhood, everyday life.

12.03.2018

УДК 94(477): 347.635 П. Білецький-Носенко

Н.О. Барабаиш

ПРИВАТНИЙ ПАНСІОН П. БІЛЕЦЬКОГО-НОСЕНКА ЗА СПОМИНАМИ М. МАРКЕВИЧА

У статті на основі споминів М. Маркевича закладено підґрунтя для реконструкції повсякдення вихованців пансіону П.П. Білецького-Носенка: описана місцевість та приміщення, в яких діяв пансіон; надана характеристика зовнішності та характеру власника/наставника; описано розпорядок життя в пансіоні; харчування; одяг; способи навчання і виховання; система покарань і заохочень.

Ключові слова: П. Білецький-Носенко, М. Маркевич, приватний пансіон, маєток Лапинці.

Вивчення особливостей повсякденного життя українського дворянства на початку XIX ст. дає масу можливостей для більш глибокого осягнення історично сформованих умов життя нащадків козацько-старшинських родів, що були вимушені інтегруватись в загальноімперське су-

спільство, дозволяє зрозуміти, як відбувалось формування національної еліти, яка стоятиме у витоків українського культурно-національного відродження. Історична повсякденність дитинства – тема, яка є новою для сучасної вітчизняної історії. Історичні аспекти повсякденності дворянського дитинства майже не студіювались сучасною вітчизняною наукою. Раніше пріоритет у вивченні даної теми належав педагогічним дисциплінам.

На початку XIX ст. на Наддніпрянщині відбувається подальший розвиток імперської державної і приватної систем освіти. Остання включала навчальні заклади, засновані приватними особами, – пансіони. Один із найвідоміших приватних пансіонів закритого типу на території Малоросії діяв на початку XIX ст. у маєтку П.П. Білецького-Носенка.

Павло Павлович Білецький-Носенко – український письменник, перекладач, літературний критик, лінгвіст, етнограф, мовознавець, педагог, просвітител, художник. За традицією, сформованою в Російській імперії, відставний військовий П.П. Білецький-Носенко, маючи високий рівень освіченості, зміг реалізувати себе у власно сформованому маєтковому «ідеальному світі», займаючись садівництвом, літературною та художньою творчістю, науково-пошуковою діяльністю. Але саме завдяки створеному в Лапинцях приватному пансіону для шляхетних хлопчиків й довголітній службі в сфері народної освіти він увійшов як видатний діяч в історію педагогічної традиції в Україні. Маємо на сьогодні досить ідеалізований образ П.П. Білецького-Носенка як педагога, що першим в Україні запровадив всебічний гармонійний розвиток дитини й цілеспрямоване естетичне виховання [1; 2; 3].

Реконструкція щоденного життя не тільки суспільства, а навіть окремої групи або особи – процес надзвичайно непростий. Повсякденність багатоліка, вона може бути спостережена з різних позицій. Отже, вона не може бути висловлена лише одним способом [4, с. 53]. Особливий інтерес для істориків, що студіюють історію повсякдення, представляє комплекс джерел особового походження: листи, щоденники, спогади тощо. Вони мають виразний відбиток індивідуальності автора, його особистісного розуміння і бачення світу, ставлення до описуваних подій. Вони суб'єктивні, у них реалії життя вириваються вибірково, суголосно настрою автора, відповідно до його оптики бачення подій. Такі тексти містять певний культурний код (в якому враховано мовний етикет, етнічну чи соціальну приналежність, конфесійні упередження, стат, пріоритети мікрогрупи, освіту, ідеологію, родинну традицію, підсвідомі комплекси і т.д.) [5, с. 54].

Серед документів приватного походження виключним явищем є щоденники. Як авторські записи, вони виразно суб'єктивні, але, фіксуючи суспільні події, вони перетворюються на своєрідний документ епохи [5, с. 56].

Надзвичайно цінним документом для реконструкції пансіонського життя у маєтку П.П. Білецького-Носенка Лапинці є «Автобіографічні записки» випускника пансіону Миколи Маркевича, присвячені першим рокам його жит-

тя (1804–1817 pp.). Записки датовані 1845 р., проте створені на основі щоденних записів у дитячі роки. Деякі розділи даного джерела опубліковані раніше [6]. Перебуванню у приватному пансіоні П.П. Білецького-Носенка присвячено розділ VII «Автобіографічних записок» М. Маркевича, який називається «Лапинцы. 1814–1817». Автор починає розповідь з опису місцевості, де побудований був маєток Лапинці: «Это было прежде болото. Самой двор есть место где утонули в озерке пара лошадей... Воцарившись в Лапинцах, Павел Павлович начал рыть каналы, дал воде сток в Удай, возвысил почву и на ней построил и сад насадил. Это маленькая Голландия. Прямые каналы с крутыми берегами, и земля под садом и постройками насыпная. Прямая улица ведет к дому деревянному, ошелевинному, желтой краской покрашенному. По бокам улицы избы людей дворовых. Улица усажена вербами; на право недоезжая до ворот главного двора микроскопическое гумно; у ворот по обе стороны четвероугольные прудики. Сад в котором напичканы всевозможные деревья и цветы, где что попало: высокие спереди, низкорастущие позади. Посреди саду холм с мшеником и пассикой. На холме Каролинская тополь, подаренная хозяину батюшкой. План саду: style baroque; крученые дорожки в аршин, и четвертью ширины и bombe так что того и гляди рожей в грязь треснешься; Есть и прямые алеи липовые; а мостиков щоту нет. Нужник возле дома в естественном, патриархальном, виде, каждый зрит его. Тут то я посадил крыжовник выброшенный в цвету, который вырос и растет донныне. Из саду ход в другой сад: Бомбовщина. Из Бомбовщины в Федоров сад, там были вишни да березы, из Федорова сада ход на проспект. Так Вы можете обойти кругом Главный двор – Подобие солнца, которое стоит не подвижно, в то время как его обтекают планеты» [7, арк. 106 зв.–107].

Загалом у розділі споминів Микола Андрійович пише не стільки про себе, скільки про все, що відбувається навколо нього, зазначаючи, хто із оточення як на нього вплинув, прописуючи т. зв. «рефлексію на себе». При цьому укладачу тексту вдається уникнути «ретроспективного утопізму», ідеалізації й гіперболізації при описуванні стилю життя, особливостей навчання та відпочинку найближчого оточення. Натомість, автор демонструє тонке почуття гумору й відсутність гидливості при прописуванні навіть деяких фізіологічних моментів.

Вище ми зауважили, що в історіографічній традиції склався занадто ідеалізований образ П.П. Білецького-Носенка. Однак на сторінках «Записок» М. Маркевича знаходимо прізвище, яким нарекли вихованці наставника – Орбеліан. Вважаємо, що так свого вихователя учні називали по аналогії із відомим ім'ям Луція Орбілія Пупілла, давньоримського граматака-наставника, відомого своєю «пальною педагогікою». У розділі зустрічаємо достатньо різкі характеристики зовнішнього вигляду Павла Павловича, які несуть у собі й загально негативне відношення до нього учня: «Улыбка его была замечательна: у него не раздвигались в это время углы рта, не сглажива-

лись морщины на лбу. Напротив: коль скоро подо лбом на переносице появляются складки, и губы принимают вид Конского заднего прохода» [7, арк. 111].

Микола Маркевич вважає П.П. Білецького-Носенка не щирою людиною – ліцеміром, наводячи у записках такі спомини: «Ни к кому недоброежелательный, завидливый, и с богатыми уважительный, и неблагодарный, Павел Павлович был облагодетельствован батюшкой, и с тех пор Его возненавидел, но как человеку с сильными связями, и значительным состоянием и как Маршалу он показывал глубочайшие почтение. Когда же батюшка уезжал, он при мне иронически называл батюшку «Туравский Вельможа!» и хап! губы громко апплодировали этой остроте» [7, арк. 114 зв.]. Однак такі характеристики йдуть в розріз із іншими споминами, на які спирається більшість біографів П.П. Білецького-Носенка [3].

Автор споминів відносить себе до другого покоління вихованців Павла Павловича. Серед перших випускників Лапинського пансіону він згадує «... Танского, Лукомского, Ег. Фед. Раковича» [7, арк. 107]. На момент перебування у пансіоні Миколи Маркевича там разом із ним навчалось дванадцять учнів та двоє синів П.П. Білецького-Носенка. У своїх записках Микола Андрійович перелічує всіх, хто утримувався за кошти у Лапинцях: Олександр Родзянко, Іван та Дмитро Мініцькі, Іван Стахович, Віктор О'Коннор, Ареф Свірський, Арсеній Тарновський, Еліодор Мініцький, Лаврентій Ракович, Микола та Іван Скоропадські. У споминах Микола Андрійович подає характеристику кожному із вихованців пансіону й навіть перелічує прізвища, які побутували серед учнів. Одночасно із пансіонерами навчання проходили сини Білецького-Носенка – Павло та Олександр [7, арк. 107–107 зв.]. Особливо дружні стосунки Микола Андрійович мав із Лаврентієм Раковичем та братами Скоропадськими.

Однак навчання за три роки закінчили не всі. Так, на другому році навчання із пансіону був вигнаний Олександр Родзянко, про провинку якого маємо таке повідомлення: «...Рябоватый, но видный молодой человек... несколько дней мы не знали за что, но с помощью девок и лакеев, – тайна открылась: Родзянка вообразил что Софья Ефимовна жена его а не Павла Павловича; Софья Ефимовна нашла это заблуждение справедливым. Оба вступили во взаимное отправление супружеских обязанностей. Павел Павлович поймал их на «Солодком Меду» – как говорят Малороссияне» [7, арк. 109].

Взагалі у споминах Миколи Андрійовича не знайшлося добрих слів для господині Лапинського маєтку. Софію Юхимівну, уроджену Крюковську, другу дружину П.П. Білецького-Носенка, Микола Андрійович характеризує такими словами: «... торговка, сплетница, скряга и сердитая» [7, арк. 108]. Микола Маркевич яскраво змальовує її злопам'ятність і корисливість: «... бывало когда маминька чья нибудь забудет ей прислать гостинца, она, как говорит, тотчас сынка подкузьмит. То так то сяк подведет под гнев Орбелиана» [7, арк. 108].

Плата за навчання в пансіоні була достатньо високою: «Он получал с нас по 400 рублей т. е: 8400 в год, да имел своих от Первой Жены 200 душ. Сверх того Маминьки присылали Софье Ефимовне дойных коров, кормленных свиней, индеек, гусей, кур, голубей, – страшные запасы ветчины, масла, сыру, яиц, муки, круп, вареньев, фруктов и всякой покупной провизии. Желудки сынков не пробовали этих лакомств. Провизия уезжала на базар и возвращалась в виде монеты и ассигнации; провизия помещалась в ларчике, и оттуда на почтовых ехала в Опекунский Совет; а мы и вся *santa famiglia* питались супами с перловыми крупами тоже от маминек присланными, говядиной третьего сорта, картофелем, пастернаком и мучными пирожными имевшими едва приметные качества сладости и масляности» [7, арк. 109 зв.].

Пансіонерам дозволялось мати прислугу. Так на початку навчання Миколу Андрійовича супроводжував Лаврентій, якого згодом замінив Іван Бальбушенко [7, арк. 107].

Життя у пансіоні мало розмірений характер, «... жизнь шла как часы Нортона, мерно, плавно, без изменений: В час стрелка стоит на цифре I. В два она станет на цифре II и так дальше пока численная стрелка в полночь перескочит на число новое. Начинались новые сутки и это были старые. У нас шесть дней посвященных на труд, были близнецы которых распознать нельзя; а Воскресный день был их братом в котором было фамильное сходство с близнецами» [7, арк. 109 зв.-110].

У пансіоні для вихованців діяв чіткий розпорядок дня. Про діючий розклад Микола Андрійович писав так: «В семь часов мы вставали с постели и молился один Богу, другие крестились стоя за Ним. Потом давали нам чай, но чаще парное молоко. В восемь часов мы садились за уроки, Павел Павлович читал лекции в Арифметике, Алгебре, Истории, Грамматике, Географии... В 12 мы обедали, поедали яства вышереченных. До двух часов гуляли; в два садились за уроки; в шесть пили чай. В семь и восемь твердили уроки назавтра. В девятого половине принимались за вечернюю трапезу. В девять писали каждый свой журнал, в десять минут десятого ложились спать, помолясь Богу» [7, арк. 110]. Саме П.П. Білецький-Носенко при звичаїв своїх вихованців, й у тому числі Миколу Маркевича, вести щоденні записи. Завдячуючи наставнику, маємо на сьогодні багату джерельну базу для реконструкції біографії М.А. Маркевича та його оточення в різні періоди життя.

Особливої уваги в пансіоні приділяли вивченню мов. Найбільше часу відводилось на вивчення французької та німецької, а також учні опановували граматику російської. У записках М. Маркевич згадує, що Павло Павлович «... Больше всего нас мучил хронологией и рисованием. П.П. любит рисование пером, самое несносное, лишаящее зрения, в котором терпение и кропотливость заменяют талант и воображение, которое можно скорее назвать – ремеслом, рукоделием нежели искусством» [7,

арк. 110 зв.]. Також шляхетних панічів навчали грі на фортепіано, причому М.А. Маркевич навіть перераховує перші г'єси, опановані ним.

Певна увага приділялась вивченню основ картографії. На прохання вчителя Микола Андрійович «... привез из Рудовки Роллена, атлас д'Анвиля и Атлас новейших времен. Это делало помощь Ему для хронологии, для карт географических, а планы к Анахарзису, мы же книга, служили руководством к ситуации. И часто бывало мне первому не удаётся ни что. Меня кладут, Павел Павлович рассматривает ситуацию моей жопы и рисует на ней планы географические» [7, арк. 111].

Вважаємо за необхідне зауважити, що тілесні покарання були тогочасною обов'язковою складовою виховного процесу в Лапінському пансіоні. У своїх записках Микола Андрійович перераховує різні способи тілесних покарань й засоби, за допомогою яких їх реалізовували (драння за вуха, поставлення на декілька годин на гречу на коліна, побиття спеціальними палями кистей рук, биття різками по сідницях до 50-ти ударів й т. і.). На полях «Автобіографічних записок» є навіть замальовки різних паль для проведення показових «екзекуцій». Микола Андрійович зауважує, що «... Павел Павлович иногда невзначай изменял эти назначения и вот розги исписывали руки, а жопы пухли под палками» [7, арк. 110]. Вражає, що всі пережиті покарання учні повинні були описати у своїх щоденних записниках; Орбеліан суворо за цим слідкував й «... горе тому кто скроет неприятное происшествие как на пример если мне дали паль или розог, то я должен записать это не утаивая, с пояснением что дано и по каким местам; ибо Павел Павлович разнообразил эти наказания в следствие человеколюбия» [7, арк. 110].

В залежності від погоди й пори року іноді вносились зміни до розпорядку життєдіяльності пансіонерів. Так, у жаркі дні вихованці під наглядом наставника купались у каналах. А зимовими вечорами Павло Павлович іноді «читал... Комедии Княжнина, трагедии Озерова, оды Ломоносова, Капниста, Петрова и Державина, песни Нелединского или поэмы Хераскова. Иногда читал он переводы свои романов Августа Лафонтена. Потом Устав Воинский Петра Великого. Это сочинение очень ему нравилось; там прекрасные выражения! – «Весьма лишитъ живота». – или: – «бить кнутом нещадно». – Впрочем нам он прочитал свой перевод романа Фон Галден» [7, арк. 110].

Певні зніми в розмірений стиль життя приватного пансіону вносили приїзди гостей та відвідини пансіонерів батьками й родичами. Так, з особливою теплою М.А. Маркевич занотує інформацію про приїзди до Лапінців на гостини товариша П.П. Білецького-Носенка Стороженка: «...Это были величайшие праздники для нас и для самого Павл. Павлов. Когда Стороженко приезжал; тут оба кадета модели; шли разговоры об взятии Праги, о штурме Измаила, о стариках того времени, о малороссийских правах и чинах. Потом шли гулять, Стороженко суворовил, прыгал на одной ноге,

вертелся, пел, и берега на парамах перепрыгивал, делал три шага по стене» [7, арк. 114 зв.].

Ще одним товаришем П.П. Білецького-Носенка, якого він приймав з особливою пошаною, був Гамалія – «моряк, сочинитель астрономии, глубоко ученый человек; он имел огромную библиотеку» [7, арк. 113 зв.].

Незалежно від пори року вихованці пансіону щонеділі відвідували храм у Сорочинцах. Також у пансіоні з особливим колоритом відмічали свята, про що Микола Маркевич згадує так: «Рождество там праздновалось с колядками и вертепом. Это меня приводило в восторг. Страсть к народным увеселениям, поверьям, народным обычаям и помпе праздников была во мне от младенческих лет. Это даёт поэзию жизни» [7, арк. 118].

Отже, завдяки наявності унікального его-джерела – «Автобіографічних записок» Миколи Андрійовича Маркевича – нам вдалось закласти підвалини для відтворення повсякденного буття вихованців приватного пансіону Павла Павловича Білецького-Носенка на початку XIX століття. Дані записки сприяють створенню більш реальної картини життя й навчання у приватному пансіоні й певним чином деідеалізують постать П.П. Білецького-Носенка. Однак це не зменшує його вкладу як в формування особистостей його учнів, так і внеску у розвиток української педагогіки.

ПОСИЛАННЯ

1. Томазов В.В. Білецький-Носенко Павло Павлович // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – 688 с.: іл. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Biletskyj_Nosenko_P.
2. Половеч В. Павло Павлович Блецький-Носенко / В. Половеч // Сіверянський літопис. – 2017. – № 6. – С. 154–160.
3. Письменник, педагог, мовознавець: інформ.-бібліогр. покажч. / склад. Є. Гнатів, Л. Кожевникова; ред. Г. Бобкова; відп. за вип. Л. Трошина; Прилуцька міська б-ка для дітей ім. Павла Білецького-Носенка. – Прилуки, 2014. – 40 с.
4. Потапенко Я. Перспективи розвитку історії повсякденності через призму дискурсу постмодерну / Я. Потапенко // Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. / [Упоряд.: Лукашевич О.М., Нагайко Т.Ю.]. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 246 с.
5. Коляструк О. Джерела з історії повсякденності / О. Коляструк // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. – Кн. 1, ч. 1–2 / Відп. ред. В.М. Даниленко. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. – 351 с.
6. Барабаш Н. «Автобіографічні записки» М. Маркевича – джерело з історії родини / Н. Барабаш // Ейдос. – 2014–2015. – Вип. 8. – С. 329–348. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eidos_2014-2015_8_26.
7. Маркевич Н.А. Автобиографические записки. Автограф. 1845. – Рукописный отдел Института русской литературы Российской Академии наук, ф. 488, оп. 1, д. 38, 136 л.

Барабаш Н.А. Частный пансион П. Белецкого-Носенко по воспоминаниям Н. Маркевича

В статье на основе воспоминаний Н. Маркевича заложена основа для реконструкции повседневности воспитанников пансиона П.П. Белецкого-Носенко: описана местность и помещения, в которых находился пансион; дана характеристика внешности и характера владельца/наставника; подан распорядок жизни в пансионе; питание; одежда; способы обучения и воспитания; система наказаний и поощрений.

Ключевые слова: П. Белецкий-Носенко, М. Маркевич, частный пансион, именование Лапынцы.

Barabash N.O. P. Biletskyi-Nosenko private boarding school by M. Markevych remarks

In this paper the author lays the foundation for reconstruction of everyday life of the pupils of the Pavlo Biletskyi-Nosenko boarding school, sheds some light on the particularities of the boarding school functioning, its agenda, schedule, methods of teaching and upbringing processes, describes locality and premises of the school, particularities of the owner/mentor appearance and personality, pays attention to the system of encouragements and punishments, that was in use at the school.

Key words: Pavlo Biletskyi-Nosenko, Mykola Markevych, boarding school, Lapyntsi estate.

19.03.2018 р.

УДК 929(477) П. Чуйкевич «19»

Н.В. Міллер

МАЛОВІДОМІ ФАКТИ З БІОГРАФІЇ ПЕДАГОГА, ЕТНОГРАФА, ФОЛЬКЛОРИСТА ПЕТРА ЧУЙКЕВИЧА (З НАГОДИ 200-ЛІТТЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

У статті подаються архівні та літературні джерела, що висвітлюють нові біографічні відомості, зокрема глухівський період діяльності педагога, етнографа, фольклориста, уродженця містечка Воронежського Глухівського повіту – Петра Омеляновича Чуйкевича (1818–1874?).

Ключові слова: П.О. Чуйкевич, Вороніж, Глухів, глухівська прогімназія, педагог, інспектор, земство.

У 2018 році виповнюється 200 років від дня народження педагога, етнографа, фольклориста Петра Омеляновича Чуйкевича. Петро Чуйкевич для свого часу був високоосвіченою, прогресивних поглядів людиною, добре знав свій край, побут народу й усну народну творчість.

В одній із робіт довелося прочитати, що біографія Петра Чуйкевича досить повно досліджена. З цим висновком не можуть погодитися краєзнавці Воронежя. На сьогоднішній день немає жодного ґрунтового дослідження життєпису цієї непересічної особистості, вихідця із відомого в Україні старшинсько-дворянського роду Чуйкевичів (правнука Федора Олександровича Чуйкевича, автора пам'ятки українського права «Суд і розправа в правах малоросійських...») і нащадка воронізького сотника Івана Слабі(е)я по материнській лінії.

Особливість особистості П.О. Чуйкевича полягає в тому, що, маючи дружні зв'язки, а то й співпрацю з такими відомими культурними діячами, як Т.Г. Шевченко, П.О. Куліш, М.О. Максимович, М.І. Костомаров, О.М. Бодяньський та інші, сам, притому, залишався «в тіні».

На сьогоднішній день найбільш ґрунтовним дослідженням про П. Чуйкевича залишається робота літературознавця Н.Є. Полонської «П.О. Чуйкевич (3 кола